

Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası

Editör
Şaban Ali Düzgün

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

© T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
KÜTÜPHANELER VE YAYIMLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
3322

BİLİMİN VE FELSEFENİN DOĞULU ÖNCÜLERİ DİZİSİ
3

ISBN: 978-975-17-3579-9

www.kulturizm.gov.tr
e-posta: yayimlar@kulturizm.gov.tr

TASARIM ve UYGULAMA
Sinan Sungur

YAPIM
Özyurt Matbaacılık

BİRİNCİ BASKI
2000 adet

BASIM YERİ - TARİHİ
Ankara, 2011

Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası / Ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara:
Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011.
495 s. ; 21 cm.- (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayımları; 3322,
Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü bilimin ve felsefenin doğulu
öncüleri dizisi; 3).
ISBN: 978-975-17-3579-9
I. Mâtürîdî. II. Düzgün, Şaban Ali. III. Seriler.
297.4013

MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE DİNDE BİRLİK DİNİ GELENEKTE (ŞERİAT) ÇOKLUK

Hanifi ÖZCAN*

DİNDE BİRLİK ESASTIR

1. "Din", ister hak ister batıl olsun, insanın din olarak benimsemiği şeyin genel adıdır;¹ ancak vahiy ile açıklanan "hak din", Yüce Allah'a boyun eğme ve teslim olmayı ifade eder; onun hakikati ve mahiyeti, her şeyin O'na ait olduğunu tespit ve tayin etmektir.²
2. Semavi ve hak olan din bir tanedir. Bu demektir ki:
  - a) İnsanların farklı dinler ve hatta farklı mezhepler edinmeleri,³ yani din bir tane olduğu hâlde, çeşitli dinlerden söz edilebilmesi;⁴
  - b) Çeşitli dönemlerde peygamberler ve kitaplar gönderilerek insanların benimsemeye davet edildiği dinin, aslında tek din olduğu hâlde, görünüşte çok olması, (8/39, II/350) semavi dinin öz ve mahiyet itibarıyla farklı olduğu anlamına gelmez.
3. Semavi dine:
  - a) Delil ve ispata dayandığı için "sağlam din"⁵,
  - b) Akıl onu gerektirdiği ve varlıkların yaratılışı ona tanıklık ettiği için "hak din"⁶
  - c) Allah'ın birliğini ve ibadetin O'na yapılması gerektiğini vurguladığı için "tevhit dini"⁷,

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

1 Nasr 110 3, *Te'vilât*, 5/533.

2 Saff 61.9, *Te'vilât*, 5/121.

3 Ra'd 13.17, *Te'vilât*, 2/627.

4 Tevbe 9.33, *Te'vilât*, 2/406.

5 Yusuf 12.40, *Te'vilât*, 2/582.

6 Tevbe 9.29, *Te'vilât*, 2/399; Fetih 48.28, *Te'vilât*, 4/533; Tevbe 9.33, *Te'vilât*, 2/405.

7 Şûra 42.13, *Te'vilât*, 4/398.

- d) Gelmiş geçmiş bütün nebilerin ve peygamberlerin ortak dini olduğu için, ecdadının benimsediği bu tevhit dini-ne yönelen kimseye "hanif" denmesinden dolayı "hanif dini",
- e) Hz. İbrahim'in de bir hanif olup delil getirerek ve delile dayanarak inandığı din olduğu için, "İbrahim dini"⁸;
- f) Yaratıldığı hâl üzere devam eden bozulmamış mizaç ve tabiat sahibi insanların yöneldiği din olduğu için "fitrat dini"⁹ gibi adlar verilir.
4. Semavi din yani tevhit dini ta baştan beri tamdır; bunun tersini düşünmek ve Hz. Peygamber'in insanları eksik dine davet ettiğini ve daha önce ölenlerin eksik din üzere öldüğünü ve ahirette ona göre muamele göreceğini vs. söylemek çirkin, tiksindirici ve fahiş bir hata olur. Çünkü "dinin tamamlanması" gibi ifade ve görüşler, bizzat tevhit diniyle ilgili olmayıp peygamber gönderilerek onun açıklanması, uygulanması ve gerçekleştirilmesine dair daha önce bulunmayan işlerle yani şeriatlarla ilgilidir.¹⁰
5. Semavi dinle ilgili olarak özellikle bazı terimler kullanılmaktadır:
- a) "Marife" Allah'ı tanıma, bizzat görerek ve gözlemleyerek değil, delil getirmek ve delile dayanmak suretiyle O'nun hakkında edinilen bilgi anlamına gelmektedir.¹¹ Burada "marife", bizzat Allah'ı bilmek olmayıp O'nun var olduğunu bilmek demektir.
- b) "Tevhit" delile dayanarak Allah'ın birliğine inanmak; bilhassa "marifet"le birlikte kullanıldığında O'nun birliğini itiraf ve ilan etmek gibi anlamlara gelir.¹² Bu anlamı vurgulamak üzere, semavi dine "tevhit dini" denilir.
- c) "Hudû" boyun eğme, itaat etme ve kontrol altında olma gibi anlamlara gelir. Daha çok dinin ibadet boyu-

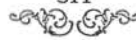
8 *En'âm* 6.161, *Te'vilât*, 2/200; *Yunus* 10.105, *Te'vilât*, 2/504; *Âl-i İmrân* 3.65, *Te'vilât*, 1/277; *En'âm* 6.79, *Te'vilât*, 2/139-140.

9 *Rûm* 30.30, *Te'vilât*, 4/47.

10 *Mâide* 5.3, *Te'vilât*, 2/11-12.

11 *Şûra* 42.16, *Te'vilât*, 4/401.

12 *Şûra* 42.16, *Te'vilât*, 4/401; *Yusuf* 12.105, *Te'vilât*, 2/608.

tunu ifade etmek amacıyla kullanılır.¹³ “Marife-tevhithudû”, semavi dinin değişmesi mümkün olmayan üç asli unsurudur.

6. Semavi dinin, hak, gerçek ve değişmez olma özelliğini, Allah'ın birliği ve değişmezliğinden yani tanrılığa ve birliğe yegâne layık Varlık olma özelliğinden alması, delile dayalı inceleme ve araştırmayı cesaretlendirip dinde delilin önemli bir yere sahip olmasına sebep olmak suretiyle:
  - a) Genel olarak din ve Allah'la ilgili konularda delile dayalı tartışmaya imkân vermiş ve bir zemin oluşturmuştur.¹⁴
  - b) Allah'ın varlığı ve birliğiyle ilgili delillere inanma, bizzat Allah'a inanmayla eşdeğer sayılarak âdeta iman delile indirgenmiştir.¹⁵
- 7) Kavimlerinin anlayış ve kavrayış düzeyine göre Peygamberler ya hissi veya akli ya da hem hissi hem akli delillerle desteklenip din sağlam temellere dayandırılarak inanmanın makul hâle getirilmesiyle dinde önemli bir yere sahip olan delillerin günlük hayattaki bilgi kaynaklarına uygun olması gerekir.¹⁶
- 8) Çünkü insanların anlayış ve kavrayış düzeyleri farklıdır; mesela:
  - a) Naklin yardımına ihtiyaç hissetmeden sadece aklını kullanarak varlıklarla ilgili açık bir anlayış ve kavrayışa ulaşabilenler; bunlar filozoflar ve âlimlerdir;
  - b) Ancak naklin yardımıyla yani öğretme, yönlendirme ve uyarma ile anlayabilenler; bunlar çocuklar gibi olanlardır;
  - c) Ne akıl ile ne de nakil ile kavrayabilenler; bunlar akli olmayan “hayvanlar” gibidirler yani “hayvan-insan” (*bahâim*) dırlar; ancak şiddetten ve nimetten anlarlar.¹⁷
- 9) İnsanların zihni seviyelerinin farklılık göstermesi, dinin ve risaletin anlatılmasında ve açıklanmasında delil üzerindeki

13 Saff 61.9, *Te'vilât*, 5/121.

14 Bakara 2.258, *Te'vilât*, 1/218; En'am 6.79, *Te'vilât*, 2/139-140.

15 Müminün 23.58, *Te'vilât*, 3/407.

16 *Âl-i İmrân* 3.49, *Te'vilât*, 1/270; *Tevbe* 9.33, *Te'vilât*, 2/405; *Mümin* 40.51, *Te'vilât*, 4/350; *İsrâ* 17.1, *Te'vilât*, 3/133.

17 *A'râf* 7.94, *Te'vilât*, 2/263; *İnsan* 76.2, *Te'vilât*, 5/347.

vurgunun artırılmasını ve doğru anlaşılış ve kavranılışın da delille orantılı hâle getirilmesini gerektirmiştir.¹⁸

- 10) İşte bütün bunlardan dolayı, dinde delilin, dolayısıyla tefekkür ve teemmülle kazanılan dinî ferasetin, akıl ile dini eşdeğer tutacak derecede, önemine ve yerine işaret etmek üzere, semavi dine "akıl dini" ve "kalb dini" gözüyle bakılması gerekli hâle gelmiştir.¹⁹

II. DİNİ BENİMSEMEDE TOPLUM ETKİLİDİR

- 1) İnsanın ömründe ilk defa belli bir dini benimsemesinde, doğup büyüdüğü ailenin ve içinde yetiştiği toplumun etkisi önemli bir faktördür.²⁰
- 2) İnsanda zamanla oluşan ve taklide dayanan dini tutumla, genelde, insanın içinde yetiştiği aile ve toplumun tutumu arasında bir benzerlik ve hatta bir paralellik bulunur.²¹
- 3) Söz konusu bu dini tutum, çocukluktan başlayan ve taklidi de içine alan köklü bir temele dayandığı için, insanın belli bir din ve mezhep üzerinde tartışmasız ve inatla ısrarını da sağlamaktadır.²²
- 4) Bir aile ve bir toplum içerisinde yetiştiği için yani babalarının izinden gittiği için, her din mensubu:
  - a) Sadece kendi imanlarını ve kendilerini üstün görmüştür.
  - b) Kendi dinî anlayışlarının yegâne doğru ve gerçek anlayış olduğunu iddia etmiştir.²³
- 5) İlâhî olan hak din yani tevhit dini aslı ve özü itibarıyla bir tane olmasına rağmen:
  - a) Yeryüzünde insanlar farklı yerlerde farklı topluluklar hâlinde yaşadıkları için,

18 Mümin 40.50, *Te'vilât*, 4/349-350; Şûra 42.21, *Te'vilât*, 4/403; İsrâ 17.1, *Te'vilât*, 3/133.

19 Hacc 22.46, *Te'vilât*, 3/378; İnsan 76.2, *Te'vilât*, 5/347; Mülk 67.23, *Te'vilât*, 5/203; Secde 32.9, *Te'vilât*, 4/87; Kâf 50.37, *Te'vilât*, 4/569.

20 Rûm 30.30, *Te'vilât*, 4/47.

21 Tûr 52.21, *Te'vilât*, 4/595; Bakara 2.170; *Te'vilât*, 1/119, En'am 6.79, *Te'vilât*, 2/139.

22 Tûr 52.21, *Te'vilât*, 4/595; Bakara 2.170, *Te'vilât*, 1/119.

23 Tûr 52.21, *Te'vilât*, 4/595; Bakara 2.65, *Te'vilât*, 1/277; 72/11, *Te'vilât*, 5/278; Necm 53.32, 4/612.

- b) Dini kendi kültür ve gelenekleriyle karıştırıp kaynaştırarak yani kendi toplumlarına ve kendilerine mal ederek benimsedikleri için, uygulamada sanki din de farklı ve çokmuş gibi bir durum ortaya çıkmıştır.²⁴
- 6) Her din mensubu, çeşitli toplumsal, kültürel ve hatta siyasi faktörlerin etkisiyle, mevcut dini tutumunu değiştirmek istemediği için, sadece kendi dininin, yegâne doğru din olan "İbrahim dini"nin devamı olduğunu iddia etmektedir.²⁵
- 7) Dinde benimsediği itikat, mezhep veya yolun hak ve doğru olduğunu iddia eden her insan, içinde yaşadığı toplumun coğrafi, toplumsal, kültürel ve siyasi farklılıklarına rağmen, "tevhit"i gerçekleştirip ibadet ve duanın Allah'tan başkasına yapılmamasını sağlamak için, toplumu uyarma ve aydınlatma göreviyle yükümlüdür.²⁶

III. DİNİ GELENEKTE (ŞERİAT) ÇOKLUK ESASTIR

- 1) Tarih boyu değişen ve gelişen, dinle ilgili çeşitli anlayış, yorum, uygulama vs. yi içinde taşıyan birikimsel bir boyuta sahip olmasından dolayı, "dini gelenek" diye de ifade edilebilen "Şeriat"ın çeşitli anlamları bulunmasına rağmen genelde:
- Kural koyma,
  - Belli bir yolu takip etme,
  - Doğruyu gösterip yanlışını yok etme,
  - Temele ve esasa götüren yol,
  - Allah'ın gösterdiği yol gibi anlamlara gelmekte ve dinin amel ve uygulamayla ilgili boyutunu ifade etmektedir.²⁷
- 2) Din önce, şeriat sonradır. Şeriat, uygulama ve örnekleme yoluyla dinin, dolayısıyla inanç sisteminin, açıklığa kavuşturulup anlaşılır hâle getirilmesiyle işlerlik kazandı-

²⁴ Ra'd 13.17, *Te'vilât*, 2/627-628.

²⁵ Enbiyâ 21.51, *Te'vilât*, 3/333; Âl-i İmrân 3.65, *Te'vilât*, 1/277; En'am 6.79, *Te'vilât*, 2/139.

²⁶ Enbiyâ 21.92, *Te'vilât*, 3/345; Hucurat 49.13, *Te'vilât*, 4/549; Enbiyâ 21.51, *Te'vilât*, 3/333; Âl-i İmrân 3.65, *Te'vilât*, 1/277; En'am 6/79, *Te'vilât*, 2/139.

²⁷ Mâide 5.48, *Te'vilât*, 2/44-45; Şûra 42.13, *Te'vilât*, 4/398-399; Şûra 42.21, *Te'vilât*, 4/403; Câsiye 45.18, *Te'vilât*, 4/474.

- rılarak bir bakıma tamamlanmasını sağlamak için yapılan şeyleri ifade eder.²⁸
- 3) İnsanların anlayış ve kavrayış düzeyinin farklı olmasından dolayı:
- a) Allah'ın birliği ve ibadetin sadece O'na yapılması gerektiği ilkesini, en azından şeklen örnekleyerek gerçekleştirmek suretiyle tereddütleri gidermesi,
- b) Doğruyu yanlıştan ayırt etmede bir birlik sağlaması için, Peygamber göndermek gerekli olmuş ve hatta yeryüzü hiç boş bırakılmamış; insanlara yol gösterecek bir nebi veya veli her zaman ve her dönemde mutlaka mevcut olmuştur.²⁹
- 4) Peygamberlerin gönderiliş zamanları ve kavimleri farklı olduğu için, onlar:
- a) Kavimlerinin kültürüne göre farklı üslûplar kullanmışlar ve farklı seviyede deliller getirmişlerdir.
- b) Vahiyde dil, anlatım ve sunuş farklılığı ortaya çıkmıştır.
- c) Peygamberlerin amaçları aynı olmasına rağmen, şeriatları zorunlu olarak farklı olmuştur.³⁰
- 5) Aslında "şeriat" dinin değişen yönüdür. Nitekim Peygamberlerin hepsinin dini bir olup hepsi de tevhide ve Allah'a ibadete davet etmelerine rağmen, kültürel zorunluluklardan dolayı, şeriatları farklı olmuş ve Hz. Musa'nın şeriatı, Hz. İsa'nın şeriatı, Hz. Muhammed'in şeriatı gibi isimlerle anılmıştır.³¹
- 6) Şeriatın, dinin değişen yönünü ifade etmesi, şu noktaları akla getirmektedir:
- a) "Nesih" dinde değil, şeriatlardadır. Burada "nesih", önceki hükmün baki ve mevcut olmasına rağmen, süresinin sona ermesinden sonra, hükmün yenilenmesi anlamına gelmektedir.

28 Saff 61.8, *Te'vilât*, 5/120; Şûra 42.21, *Te'vilât*, 4/403.

29 Mürselât 77.5, *Te'vilât*, 5/356; A'raf 7.94, *Te'vilât*, 2/263; Şûra 42.21, *Te'vilât*, 4/403; İsrâ 17.15, *Te'vilât*, 3/141-14; Bakara 2.213, *Te'vilât*, 1/158.

30 Hucurât 49.13, *Te'vilât*, 4/548-549; Bakara 2.213, *Te'vilât*, 1/158; Şûra 42.13, *Te'vilât*, 4/398-399.

31 Saff 61.6, *Te'vilât*, 5/119; En'âm 6.90, *Te'vilât*, 2/145.

- b) Her şeriat kendi döneminde tevhidi gerçekleştirmekle yükümlüdür.
- c) İslam Peygamberinin son peygamber olmasından dolayı, şeriatı da nesh edilmeyen yegâne şeriatır.³²
- 7) Nesh edilmeyen yegâne şeriat İslam şeriatı olduğu için, Hz. İsa yeryüzüne tekrar inince, insanları İslam Peygamberine ve tevhide inanmaya ve onun şeriatı üzere amel etmeye davet edeceği yönünde görüşler ileri sürülmüştür.³³
- 8) Şeriatların farklı olması, Peygamberler ve hatta ümmetleri arasında da üstünlük bakımından farklılık bulunduğu düşünülmesine sebep olmuştur. Mesela, bu bağlamda, bazı noktalar şu şekilde dile getirilmiştir:
- a) Diğer peygamberlerin peygamberlikleri sona erdiği hâlde, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliği daha kapsamlıdır; daimidir ve şeriatı da kıyamete kadar bakidir.
- b) Diğer peygamberlere Kuran'da bizzat isimleriyle ifade edildiği hâlde, ona "ey nebi", "ey resûl" gibi risalet ve nübüvvet ifadeleriyle hitap edilmiştir.
- c) Hz: Muhammed(s.a.v.)'in ümmetine, "Ey iman edenler", "Ey müminler" gibi isimlerle hitap edildiği hâlde, diğerlerine "Ey benî âdem", "Ey İsrail oğulları" gibi isimlerle hitap edilmiştir. İşte bütün bu vb. noktalar, Hz. Peygamber'in ve ümmetinin diğerlerinden daha üstün görüldüğünün bir delili olarak değerlendirilmiştir.³⁴
- 9) Tevhit dini birleştirici olduğu hâlde, şeriat, toplumsal ve kültürel faktörlerin etkisiyle, toplumlarda genelde ayırıcı bir özelliğe sahip olmuş ve bu, mesela, şu hususların ortaya çıkmasına sebep olmuştur:
- a) İslam şeriatına mensup olmayan insanlar kendilerine mümin denilmesinden yani "iman" isnat edilmesinden rahatsız olmadıkları hâlde, Müslüman denilmesinden yani "İslam" isnat edilmesinden rahatsız olmuşlardır.

32 En'âm 6.90, *Te'vilât*, 2/145; Bakara 2.142, *Te'vilât*, 1/100-101.

33 Nisa 4.159, *Te'vilât*, 1/525 vd; Bakara 2.120, *Te'vilât*, 1/87 vd; İsrâ 17.81, *Te'vilât*, 3/187; Mâide 5.41, *Te'vilât*, 2/38 vd.

34 Mâide 5.41, *Te'vilât*, 2/38 vd ; Bakara 2.253, *Te'vilât*, 2/212 vd.

- b) Bölgeler "küfür diyarı", "İslam diyarı" gibi itikadi, dolaşısıyla siyasi sonucu olan isimlerle anılmıştır.
  - c) Bir kavme, bir şekilde yakınlık gösteren kişi onların şeriatından sayılmış; bunun da birtakım siyasi ve sosyal sonuçları olmuştur.³⁵
- 10) Zorunlu olarak vahyin farklı zamanlarda ve farklı dillerde gelip farklı şekillerde ifade edilmesine rağmen, taşıdığı anlam ve hükmün değişmemesi, şu noktaların ileri sürülmesine sebep olmuştur:
- a) Vahyin dilinden ve ifadesinden çok, taşıdığı anlam ve hüküm daha önemlidir.
  - b) Vahyin anlamını ve taşıdığı hükmü yansıtacak şekilde başka dillere yapılan çevirisiyle de ibadet edilebilir.³⁶

DİNDE BİRLİK - ŞERİATTA ÇOKLUK ÇOĞULCULUĞA VE DİYALOĞA ZEMİN HAZIRLAR

- 1) Özel ve değişmez bir vahiy dilinin bulunmaması, şu görüşlerin ileri sürülmesine sebep olmuştur:
  - a) Vahyin geldiği dillerin dinde özel bir değeri yoktur.
  - b) Farklı zamanlarda gelen vahiyde önemli olan, dil ve üslup bakımından uygunluk değil, anlam ve hükmü dile getirme bakımından uygunluktur.
  - c) Kur'an, farklı dönemlerde ve farklı dillerde gelen tahrif olmamış diğer semavi kitaplara anlam ve hüküm bakımından uygundur.³⁷
- 2) Semavi kitapların en sonuncusu Kur'an olduğu ve bütün kitapları anlam ve hüküm bakımından kendi dönemine taşıdığı için, Kur'an'a ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'e inanan herkes diğer peygamberlere ve kitaplara da inanmak zorundadır. Ancak buradaki inanma, tek tek ayrıntılarıyla bilerek inanma olmayıp toptan inanmadır.³⁸
- 3) Kendilerinden "Ehl-i Kitâb" diye söz edilen ve çeşitli fırkalardan oluşan Yahudi ve Hristiyanların önemli bir kısmı Hz.

35 Mâide 5.5, Te'vilât, 2/16; Kitabu't-Tevhid, s. 394 vd.

36 Nisâ 4.47, Te'vilât, 2/431; Rûm 30.22, Te'vilât, 4/41)

37 Nisâ 4.47, Te'vilât, 1/431; Ahkâf 46.12, Te'vilât, 4/487.

38 Hadid 57.28, Te'vilât, 5/56-57.

Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliğine inanarak birer "Hak din" mensubu olduklarını göstermelerine rağmen, bazıları aslında doğru olanı bildikleri hâlde, çeşitli sosyal ve siyasi sebeplerden dolayı, İslam Peygamberine inanmamada direnmişler ve bu konuda inatlaşmışlardır.³⁹

- 4) Bütün semavi kitaplar Allah'tan geldiği için, bütün kitaplara ve peygamberlere inanmak, aynı anda Allah'a inanmaktır; birini reddetmek, diğerlerini ve Allah'ı reddetmek demektir. Aslında her Peygamberin telkin ettiği iman da bundan başka bir şey değildir.⁴⁰
- 5) Bütün bunlara rağmen, Yahudi ve Hristiyanlardan bazıları şu konuları kabul etmede ya zorlanıyorlar veya onlara farklı şekillerde inanıyorlardı:
  - a) Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliği: Hz. Peygamber'in peygamberliğinin asılsız bir iddia olduğunu düşünüyorlardı.
  - b) Kur'an'ın Allah'tan gelen vahiylerden oluştuğu: Onlar, Kur'an'ın Hz. Peygamber'in kendi sözü olduğuna inanıyorlardı.
  - c) Allah'ın birliği: Yahudiler "Üzeyir"i, Hristiyanlar da "İsa"yı Allah'ın oğlu olarak kabul ediyorlardı.
  - d) Ahirete iman: Hesaba çekilmeyi içermeyen yani "kıyame-ti olmayan" bir ahiret hayatına inanıyorlardı.⁴¹
- 6) "Ehl-i Kitâp"ta "ruhbanlık"ın ortaya çıkışında, Hz. İsa (a.s.) ile Hz. Muhammed (s.a.v.) arasında geçen dönemde İsrailoğullarının başında bulunan kralların Tevrat ve İncil'i değiştirerek oluşturdukları mezhebe katılmak istemeyenlere uyguladıkları baskıdan kaçan insanların yer altındaki gizli sığınaklara kapanıp bir inziva hayatı şeklinde yaşadıkları dinî hayat etkili olmuştur.⁴²

39 Ankebût 29.46, *Te'vilât*, 4/22; Beyyine 98.1, *Te'vilât*, 5/499; Kasas 28.53, *Te'vilât*, 3/603; Nisâ 4.136, *Te'vilât*, 1/514.

40 Nisâ 4.136, *Te'vilât*, 1/514.

41 Tevbe 9.29, *Te'vilât*, 2/398; Yunus 10.37, *Te'vilât*, 2/480; Âl-i İmrân 3.84, *Te'vilât*, 1/287; Bakara 2.91, *Te'vilât*, 1/71; Bakara 2.62, *Te'vilât*, 1/59.

42 Hadid 57.27, *Te'vilât* 5/56.

- 7) “Sizin dininiz size; benim dinim bana” ifadesi, Ehl-i Kitap için değil, hiçbir zaman Allah’ın birliğini ve İslamı benimsememiş ve hiçbir zaman da Allah’a ibadet etmemiş ve artık etmeyeceği de kesin olarak belli olan ve hatta Hz. İsa’yı da kabul etmemiş olan inkârcı bir grup için söylenmiştir. Bu nedenle, Ehl-i Kitap ile karşılaşınca, akla ve yaratılışa uygun, kitapların ve peygamberlerin gönderiliş esprisine ters düşmeyen bir *diyalog* yönteminin kullanılması gerekir.⁴³
- 8) Hz. İsa (a.s.) tekrar ortaya çıkınca, aslında bütün din mensuplarının hepsi tek bir din üzere yani İslam üzere olacak ve Hz. İsa (a.s.) da bütün insanları Hz. Muhammed (s.a.v.)’e inanmaya davet edecektir.⁴⁴

SONUÇ

Te’vîlât’taki açıklamalar dikkate alınarak dört ana başlık altında ortaya konulan bütün bu ilkeler, semâvî dinlerle ilgili “çokçu” ve belli ölçüde de “çoğulcu” bir yaklaşım içerisinde bulunmanın; dolayısıyla, bu dinlerin mensupları arasında hoşgörü esasına dayanan dinî amaçlı bir diyalogu sürdürmenin, İslamın Mâtürîdîlik olarak adlandırılan yorumuna uygun olduğunu göstermektedir.

43 Kâfirûn 109.1, *Te’vîlât*, 5/529; Ankebût 29.46, *Te’vîlât*, 4/22.

44 Fetih 48.28, *Te’vîlât*, 4/533; Nisâ 4.159, *Te’vîlât*, 1/525.

